

MECMUA

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

MECMUA - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi [International Journal Of Social Sciences]

ISSN: 2587-1811 Yıl: 5, Sayı: 10, Güz 2020

Osmanlı Döneminde Yemen Vilayetinde
Açılan İdadi Eğitim Kurumları

High School Education Institutions
Opened in Yemen Province During the
Ottoman Period

Doç. Dr. Hatip YILDIZ

Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı,
Diyarbakır, Türkiye. hatipyildiz@dicle.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi
DOI: mecmua.740594
Yükleme Tarihi: 21.05.2020
Kabul Tarihi: 01.07.2020
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2020
Sayı: 10
Sayfa: 240-261

Article Information: Research Article
DOI: mecmua.740594
Received Date: 21.05.2020
Accepted Date: 01.07.2020
Date Published: 30.09.2020
Volume: 10
Sayfa: 240-261

Atıf / Citation

YILDIZ, H. (2020). Osmanlı Döneminde Yemen Vilayetinde Açılan İdadi Eğitim Kurumları. *MECMUA - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* ISSN: 2587-1811 Yıl: 5, Sayı: 10, Sayfa: 240-261

YILDIZ, H. (2020). High School Education Institutions Opened in Yemen Province During the Ottoman Period. *MECMUA - International Journal Of Social Sciences* ISSN: 2587-1811 Year: 5, Volume: 10, Page:240-261

Bu çalışmanın özeti, 16-17 Kasım 2017 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen "2. Uluslararası Osmanlı Döneminde Yemen Sempozyumu (1833-1924)" nda bildiri olarak sunulmuş olup, herhangi bir yerde yayımlanmamıştır.

Doç. Dr. Hatip YILDIZ

OSMANLI DÖNEMİNDE YEMEN VİLAYETİNDE AÇILAN İDADİ EĞİTİM KURUMLARI

High School Education Institutions Opened in Yemen Province During the Ottoman Period

ÖZ

Osmanlı'da, "Darülmaarif" adlı rüşdiye düzeyindeki okulun idadiye dönüştürülmesiyle 1874 yılında İstanbul'da ilk sivil idadi mektebi açılmıştır. Daha sonraki yıllarda ise idadilerin yayılmasında önemli gelişmeler olmuş ve II. Abdülhamid Dönemi'nde taşrada da sayıları hızla artmaya başlamıştır.

II. Abdülhamid Dönemi'nde taşrada idadilerin açıldığı vilayetlerden biri de Yemen'dir. Yemen Vilayetinde bu dönemde "Sana Mülki İdadi Mektebi" ve "Taiz Mülki İdadi Mektebi" isimleriyle iki büyük yatılı sivil idadi açılmıştır. Bunların yanı sıra, Hudeyde ve Asir sancaklarında birer gündüzlü sivil idadi; Sana ve Taiz'de ise birer yatılı askeri idadi açılmasına teşebbüs edilmiş, fakat mali sıkıntılar ve öğretmen yetersizliği nedeniyle başarılı olunamamıştır.

Bu çalışmada; Osmanlı son döneminde Yemen'de açılan ve bölgede yaşanan pek çok sıkıntıya rağmen uzun yıllar birer ortaöğretim kurumu olarak eğitim-öğretim hizmeti veren Sana ve Taiz idadi mekteplerinin tarihçeleri ile idareci, öğretmen, ders ve talebe durumları hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca, gerekli planlama ve hazırlık çalışmaları yapılmış olmasına rağmen, Hudeyde ve Asir sancaklarında neden idadi mektebi açılmadığı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Yemen, eğitim, idadi, sultani

ABSTRACT

With the conversion of "Darülmaarif", the first civilian high school was opened in 1874 in the Ottoman Empire. After this high school opened in Istanbul, during the II. Abdulhamid Period, there have been important developments in the spread of high schools and their numbers have increased rapidly in the provinces.

In the II. Abdülhamid Period, one of the provinces where the high schools were opened is Yemen. In Yemen Province, during this period, two major boarding civilian high schools were opened under the names "Sana Civil High School" and "Taiz Civil High School". In addition, an attempt was made to open a day civilian high school in Hudeyde and Asir sanjaks; a boarding military high school in Sana and Taiz. However, it was not successful due to financial difficulties and teacher shortages.

In this study; information was given about the status of high schools opened in Sana and Taiz. In addition, it was emphasized why high schools could not be opened in Hudeyde and Asir sanjaks.

Key Words: Ottoman, Yemen, Education, High School.

Giriş

Osmanlı hâkimiyeti öncesinde Memlukların idaresi altında bulunan Yemen, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra peyderpey Osmanlı egemenliğine girmiş ve merkezden atanan valiler tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Ancak Yemen'deki Osmanlı hâkimiyeti, Kanuni Dönemi'nde başlayan ve daha çok Yemen'in dağlık bölgelerinde etkili olan Zeydi imamlarının isyanları nedeniyle bozulmuştur. Bu isyanlar, zamanla Osmanlı hâkimiyetinin Yemen'de zayıflamasına sebep olmuş ve devletin bölgeyi kontrol etmesini güçleştirmiştir.¹ Bunun sonucunda, Osmanlı Devleti'nin yaklaşık iki asır boyunca Yemen ile irtibatı kesilmiştir. Bu durum, Yemen'in Osmanlılar tarafından ikinci defa fethi olan 1849 yılına kadar devam etmiştir. Fakat bundan sonraki dönemlerde de Yemen'de Osmanlı hâkimiyeti kolay kabul edilmemiş, sık sık iç isyanlar baş göstermiştir. Osmanlı Devleti, nihayet Gazi Ahmed Muhtar Paşa vasıtasıyla 1872 yılında Sana'yı da alarak Yemen'i tamamen Osmanlı topraklarına katmıştır.² Bu tarihten itibaren Yemen, bir vilayet haline getirilip askerî ve idari açıdan teşkilatlandırılmıştır.³

Osmanlı'nın diğer taşra bölgelerinde olduğu gibi, Yemen Vilayetinde de asayişin temini ve kalkınmanın sağlanması için askerî, siyasi, idari, sosyal ve kültürel hamlelerin yanı sıra, yeni eğitim kurumlarının açılmasına da önem verilmiştir⁴. Bu çerçevede, özellikle II. Abdülhamid Dönemi'nde, Yemen Vilayetinde çok sayıda ibtidai, rüşdiye, idadi, darülmualimin ve sanayi mektepleri gibi modern okullar açılmıştır.⁵ Bu okulların tamamını bir makale çalışması kapsamında incelemek mümkün olmadığından bu çalışmada sadece idadi eğitim kurumları ele alınmıştır.

Osmanlı'da idadiler, yüksek askerî mekteplere öğrenci hazırlayan ön sınıflar olarak ilk defa 1845 yılında ordu merkezleri ile Bosna'da açılmıştır. "İdadi" ismi müstakil bir ortaöğretim kurumu olarak ise gerçek hüviyetini 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde bulmuştur. Bu Nizamname'ye göre, Müslüman olan ve olmayan Osmanlı vatandaşlarını birbirleriyle kaynaştırmak ve ortak bir kültür çerçevesinde yetiştirmek düşüncesiyle üç yıllık idadiler kurulacaktır.⁶ Nizamname doğrultusunda eğitim alanında yapılan çalışmaları gösteren 2 Eylül 1873 tarihli bir kayıttan, ilk etapta Dersaadet'te 3 veya 4 idadi mektebinin açılmasının planlandığı anlaşılmaktadır.⁷

1869 Maarif Nizamnamesi'nde hemen açılması öngörülen ve gerekli altyapı, program ve talebe kabulü çalışmaları yapılan söz konusu idadiler, maddi imkânsızlıklar ve öğretmen yokluğu yüzünden 1874 yılına kadar ne İstanbul'da ve

¹ Serap Sert, "Birinci Dünya Savaşı'nda Yemen, Osmanlı Devleti'nin Temsilcisi Vali Mahmut Nedim Bey'in Yemen'deki Faaliyetleri", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı 18, Yaz 2016, s. 122.

² İsmet Binark, *Yemen Tarihinin Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Önemi*, Ankara 1996, s. 7.

³ Ü. Gülsüm Polat, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yemen İle İlişkiler (1911-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi: AAM Derg.*, 2017; 33 (2): 96, s. 115-116.

⁴ Polat, a. g. m, s. 117.

⁵ Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 712-714.

⁶ Mustafa Ergün, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", *Yeni Türkiye*, Sayı: 32, Yıl: 2000, s. 746.

⁷ BOA, Y. EE, 37/86, 09/B/1290.

ne de taşrada bir türlü açılmamıştır. Nihayet “Darülmaarif” adlı rüşdiye düzeyindeki okulun idadiye dönüştürülmesiyle 6 Ocak 1874 tarihinde İstanbul’da ilk mülki idadi mektebi açılabilmiştir.⁸ II. Abdülhamid Dönemi’nde ise idadilerin yayılmasında önemli gelişmeler olmuş ve İstanbul’un dışında, yani taşrada da sayıları günden güne artmaya başlamıştır. Devrin sonlarında, 9’u İstanbul’da ve 100’ü taşrada olmak üzere, Osmanlı’daki toplam idadi sayısı 109’a çıkmıştır.⁹ Bunların çoğunluğu gündüzlü olmakla birlikte, bilhassa taşrada vilayet merkezlerinde açılan idadiler yatılı olmuştur.¹⁰

Osmanlı modernleşme döneminde taşrada idadilerin açıldığı vilayetlerden biri de Yemen’dir. İlk olarak 1876 yılı başlarında Yemen Vilayetinin Sana şehrinde bir idadi mektebi açılmasına teşebbüs edilmiştir. Ancak mektebin açılması faydalı ve lüzumlu görüldüğü halde, idaresi için gerekli olan tahsisatın miktarı ve nereden karşılanacağı tam olarak belirlenmediği için bu teklif ertelenmiştir (26 Mart 1876).¹¹

II. Abdülhamid Dönemi’ne gelindiğinde, Yemen Vilayeti dâhilinde yer alan Sana, Taiz, Hudeyde ve Asir sancakları merkezlerinde bulunan mülki rüşdiye mekteplerinin birer yatılı idadiye dönüştürülmesi Padişah iradesiyle uygun görülmüş ve bu yönde gerekli hazırlık çalışmaları yapılmaya başlanmıştır.¹² İlk olarak hazırlıkları tamamlanan Sana ve Taiz mülki idadi mektepleri, iki büyük yatılı idadi şeklinde açılmıştır.¹³ Bu idadiler, muhtemelen ilk yıllardaki talebelerinin çoğunluğunun gündüzlü olması nedeniyle bazı kayıtlarda hem yatılı ve hem de gündüzlü idadi olarak yer almıştır.¹⁴ Bunların yanı sıra, daha sonraki yıllarda Hudeyde Mutasarrıflığının önerisi doğrultusunda, muhtemelen mali kaynak yetersizliğinden dolayı¹⁵, ilk etapta Hudeyde kazasında bir gündüzlü idadinin açılmasına teşebbüs edilmiş, fakat yeterli mali destek alınamadığı için başarılı olunamamıştır.¹⁶ Daha önce açılması uygun görülen Asir İdadisinin de eğitime başlaması yine uzun yıllar mümkün olmamıştır.¹⁷ Ayrıca Sana ve Taiz’deki askeri rüşdiyeler, harbiye idadilerinin birer sınıfının ilave edilmesi ve buralara yatılı talebe kabulü suretiyle, 1908 yılı sonlarında bir nevi yatılı askeri idadilere dönüştürülmek istenmiştir. Yapılan yazışmalar neticesinde, bu mekteplerin masrafları da Maarif Nezaretine yüklenmiştir. Fakat Maarif Nezareti bütçesindeki

⁸ Fatih Demirel, *Mekteb-i İdadi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010, s. 13.

⁹ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 124-128.

¹⁰ 1909-1910 ders yılında, Osmanlı vilayet ve sancak merkezlerinde 78 adet gündüzlü ve 23 adet yatılı idadi bulunmaktadır. Bkz. Demirel, a. g. t, s. 35, 42.

¹¹ BOA, A. MKT. MHM, 480/4.

¹² BOA, MF. MKT, 502/33, Yemen Vilayetinden Maarif Nezaretine gönderilen 12 Haziran 1902 (5 Rebiyülevvel 1320) tarihli yazı.

¹³ BOA, MF. MKT, 502/33, Mekatib-i İdadiye İdaresinin 25 Ağustos 1902 (12 Ağustos 1318) tarihli yazısı.

¹⁴ BOA, MF. İBT, 127/57.

¹⁵ Cemil Öztürk, “İdadi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 21, İstanbul 2000, s. 465.

¹⁶ BOA, MF. MKT, 502/33, Mekatib-i İdadiye İdaresinin 25 Ağustos 1902 (12 Ağustos 1318) tarihli yazısı.

¹⁷ BOA, MF. MKT, 1216/51, Maarif Nezaretinden Asir Sancağı Mekteb-i İdadi Müdüriyetine gönderilen 11 Haziran 1916 (29 Mayıs sene 1332) tarihli yazı.

sıkıntılar nedeniyle, bu mekteplerin açılmasında da bir muvaffakiyet sağlanamamıştır.¹⁸

Osmanlı döneminde Yemen Vilayetinde açılmış olup, hakkında daha detaylı bilgiler elde edilen başlıca idadi eğitim kurumları şunlardır:

1. Sana (Yemen) Mülki İdadi Mektebi

1. 1. Mektebin Tarihçesi

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Sana şehrinde idadi mektebi açılması için ilk teşebbüs, tespit edilebildiği kadarıyla, 1876 yılı başlarında yapılmıştır. Fakat mektebin açılması faydalı ve lüzumlu görüldüğü halde, idaresi için gerekli olan tahsisatın miktarı ve nereden karşılanacağı tam olarak belirlenmediği için söz konusu teklif ertelenmiş (26 Mart 1876)¹⁹ ve ancak 20 yıl sonra gerçekleştirilebilmiştir.

Sana Mülki İdadi Mektebi, 26 Ekim 1895 (14 Teşrin-i evvel 1311) tarihinde Sana şehrinde açılmış olup, mektep için toplam 10.600 kuruş masraf yapılmıştır.²⁰ Fakat mektebin açılış tarihi 1895 olarak kayıtlara geçmesine rağmen, gerekli personelin atanması ve eğitime başlama süreci 1900 yılı ortalarını bulmuştur. Nitekim mektebin resmi açılış töreni, Sultan II. Abdülhamid'in doğum günü yıldönümü olan 21 Eylül 1900 tarihinde ancak gerçekleştirilebilmiştir.²¹

Sana Merkez Mülki Rüşdiye Mektebinin idadiye dönüştürülmesiyle teşekkül eden Sana İdadisi²², ilk açıldığında aylık 5 Osmanlı lirası ile kiralanan bir binada eğitime başlamıştır.²³ Ancak, 1902 yılı sonlarına gelindiğinde, muhtemelen mevcut yerin yeterli gelmemesinden dolayı mektep için yeni bir binanın inşası düşünülmüştür. Bu nedenle, Maarif Nezareti konuyla ilgili bir tezkire hazırlayarak ilgili makamlara sunmuştur. Şura-yı Devlet Maliye Dairesinde okunan 5 Aralık 1902 (4 Ramazan 1320) tarihli bu tezkirede; Yemen Vilayetinin Sana ve Taiz sancaklarında inşası düşünülen iki adet idadi mektep binasının keşfi yapılarak, 371.123 kuruş 78 santimle vücuda geleceğinin tespit edildiği belirtilmiştir. Ayrıca, bahsi geçen iki mektebin inşaat masrafı olan meblağın, mahallince tahsil olunan maarif hisse-i ianesinden²⁴ sarfına müsaade edilmesi hususuna yer verilmiştir. Konuyu değerlendiren Şura-yı Devlet Maliye Dairesine göre, sözü edilen mekteplerin inşası, mevkisi gereği lüzumlu ve ehemmiyetlidir. Bu nedenle, inşaat masrafı 1903 (R.1318) yılı inşaat tertibinden mahsup olunmak üzere, belirtilen

¹⁸ BOA, BEO, 3426/256913; BEO, 3505/262825.

¹⁹ BOA, A. MKT. MHM, 480/4.

²⁰ Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 712.

²¹ BOA, Y. A. HUS, 412/109; DH. MKT, 2440/49.

²² BOA, MF. MKT, 532/51, Sana İdadisi Müdür Muavini (Sana Merkez Mülki Rüşdiyesi Muallim-i evveli) İbrahim Hakkı Efendi'nin 1 Ekim 1900 (18 Eylül 1316) tarihli yazısı.

²³ BOA, MF. MKT, 721/58, Yemen Maarif Müdürlüğünden Maarif Nezaretine gönderilen 21 Mayıs 1903 (23 Safer 1321) tarihli yazı.

²⁴ Maarif hisse-i ianesi, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde idadilerin taşrada gelişmesini temin için vilâyetlerin öşür ve gayrimenkul vergilerinden tahsis edilen eğitim hissesidir. Bkz. Yakup Karataş, "Sultan II. Abdülhamid'in Eğitim Politikalarının Mali Bir Veçhesi: Evkâf-ı Münderisenin Maarife Terki", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 57, 2016, s. 1841.

masrafla ve tasarruf kaidesine riayetle hemen inşaata başlanması uygundur. Fakat bundan sonra bu gibi inşaata ait keşif evrakı ile sair belgelerin Babıâli'ye gönderilmesine itina gösterilmesi gerekir (10 Şubat 1903).²⁵ Şura-yı Devlet'in bu kararı, Sadrazam'ın 19 Şubat 1903 tarihli tezkiresiyle Padişah'a arz edilmiş²⁶ ve 8 Mart 1903 tarihli iradeyle onaylanmıştır.²⁷

İradesi çıkmış olmasına rağmen, mektep binası konusu gündemde kalmaya devam etmiştir. Nitekim Yemen Maarif Müdürlüğünün 21 Mayıs 1903 tarihli yazısında; Sana İdadisi için kiralanan mevcut mektep binasının şu anda devam eden talebeyi bile alacak kapasitede olmadığı ve daha geniş ve münasip kiralık bir yerin de bulunmadığı belirtilmiştir. Bu nedenle de mektep yeri için hükümetin şanına layık bir bina inşa ve tesis edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.²⁸ Sözü edilen mektep binasının yapılp yapılmadığı bilinmemekle birlikte, Sana İdadisinin daha sonraki yıllarda sürekli yer değiştirdiği ve düzenli bir binasının olmadığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Mesela 1909 yılı sonlarında Sanayi Mektebi binasına nakledilmiştir.²⁹ 1913 yılı başlarına gelindiğinde ise, daha önce Darümuallimin olmak üzere kiralanan binada ve Darümuallimin ile birlikte, yıllık kirası 9000 kuruş olan kiralık bir binada eğitime devam ettiği tespit edilmiştir.³⁰

Bilindiği gibi, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra, 1910 yılından itibaren İstanbul ve taşra vilayet merkezlerindeki idadilerin çoğu adım adım sultani mekteplerine dönüştürülmeye başlanmıştır. Fakat Sana İdadi Mektebinin, 1913 yılı Nisan'ında hala eski konumunu devam ettirdiği anlaşılmaktadır.³¹ Bununla beraber, diğer pek çok idadi gibi, bu mektep de 1914 yılı başında sultaniye dönüştürülmüş ve 1913-1914 ders yılı kayıtlarında Sana Sultanisi olarak yer almaya başlamıştır.³²

1. 2. Eğitim-Öğretim Durumu

Bünyesinde hazırlık, rüşdiye ve idadi sınıflarını bulunduracak şekilde yedi yıllık yatılı idadi olarak kurulmuş olan Sana İdadi Mektebi³³, resmen 1900-1901 öğretim yılında eğitime başlamıştır.³⁴ İlk yıllardaki talebe mevcudunun azlığından dolayı mektebin bütün sınıfları aynı anda açılmamıştır. Nitekim 1902-1903 öğretim yılında mektebin beş sınıf üzere eğitim yaptığı, altıncı sınıfının 1903 yılı içerisinde ve diğer sınıflarının da ileride açılacağı kayıtlarda yer almıştır.³⁵ Sonraki yıllarda ise yedinci sınıfın da açıldığı anlaşılmaktadır. Fakat 1905-1906 öğretim yılı sonuna gelindiğinde, umumi imtihanının yapılmasıyla mektebin yedinci

²⁵ BOA, İ. MF, 8/59, Şura-yı Devlet Maliye Dairesinin 10 Şubat 1903 (12 Zilkade 1320) tarihli kararı.

²⁶ BOA, İ. MF, 8/59, Sadaretin 19 Şubat 1903 (21 Zilkade 1320) tarihli tezkiresi; BEO, 2021/151544.

²⁷ BOA, İ. MF, 8/59, Sultan II. Abdülhamid'in 8 Mart 1903 (8 Zilhicce 1320) tarihli iradesi.

²⁸ BOA, MF. MKT, 721/58, Yemen Maarif Müdürlüğünden Maarif Nezaretine gönderilen 21 Mayıs 1903 (23 Safer 1321) tarihli yazı.

²⁹ BOA, MF. İBT, 255/65.

³⁰ BOA, MF. İBT, 430/22.

³¹ BOA, MF. MKT, 1185/20.

³² Fatih Demirel, "II. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Orta Öğretim: Sultaniler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXVII, Sayı 2, Aralık 2012, s. 344-345.

³³ Maarif Salnamesi, H. 1319, s. 944-945; BOA, MF. MKT, 964/42, Mekatib-i İdadiye İdaresinin 24 Eylül 1906 (11 Eylül 1322) tarihli cevabi yazısı.

³⁴ BOA, Y. A. HUS, 412/109; DH. MKT, 2440/49.

³⁵ BOA, MF. MKT, 721/58, Yemen Maarif Müdürlüğünden Maarif Nezaretine gönderilen 21 Mayıs 1903 (23 Safer 1321) tarihli yazı.

sınıfından 4 talebeyle şahadetname verilerek şimdilik ancak ilk dört senesine kâfi talebesinin kaldığı ve beşinciden yedinci seneye kadar olan sınıflarının tedricen açılması lazım geldiği, Yemen Maarif Müdürlüğünce ifade edilmiştir.³⁶ Mektebin bu durumunu değerlendiren Mekatib-i İdadiye İdaresi, dördüncü seneden yukarı sınıflara talebe toplanmasının ve sınıfların noksanının ikmali cihetine itina gösterilmesinin gerekli olduğunu ifade ederek³⁷, tüm sınıfların tekrar aktif olarak açılmasını istemiştir. Ancak, Maarif Nezaretinin 1910-1911 öğretim yılı istatistiklerine bakıldığında, Sana İdadisinin beş senelik idadiler gurubunda yer aldığı görülmektedir.³⁸

Yatılı olarak açılmış olan Sana İdadi Mektebi³⁹, muhtemelen dönemin siyasi çalkantılarından dolayı⁴⁰, Yemen bölgesindeki maarif vergisi toplanmadığından veya toplandığı halde eğitime harcanmadığından, 1905-1906 ders yılında, bilahare yatılıya dönüştürülmek üzere, gündüzlü şeklinde eğitime başlamıştır. Nitekim bu ders yılı sonlarına gelindiğinde, Yemen Maarif Müdürlüğü, hal ve zamanın henüz müsait olmamasından ve söz konusu mektebin eskisi gibi düzene girebilmesi için gerekli olan aşar maarif hissesinin⁴¹ tahsilâtı icra edilememesinden dolayı mektebin bir müddet daha gündüzlü olarak eğitime devamının zaruri olduğunu belirtmiştir (1 Ağustos 1906).⁴² Mekatib-i İdadiye İdaresince bu yazıya verilen cevapta; yatılı şeklinde tertip edilmiş olan söz konusu mektebin, belirtilen sıkıntılardan dolayı şimdilik gündüzlü olarak devamı münasip görülmüştür (24 Eylül 1906).⁴³ Ancak, hangi tarihte tekrar yatılı eğitime geçtiği bilinmeyen Sana İdadisi, 1909-1910 ders yılı kayıtlarında yatılı idadi kategorisinde yer almaya başlamıştır.⁴⁴ 1913-1914 ders yılında yatılı sultaniye dönüştürülen idadi⁴⁵, 1916 Mayıs'ına kadar bu statüsünü devam ettirmiştir.⁴⁶ Tespit edilebildiği kadarıyla, söz konusu mektep, 1922 yılına kadar eğitim- öğretim faaliyetinde aktif rol almıştır.⁴⁷

Sana İdadisinin sağlıklı bir şekilde eğitim-öğretime devam edebilmesi için, birçok diğer okul gibi, bazı dönemlerde öğretim kadrosuna şiddetle ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim 1906-1907 ders yılına hazırlık yapıldığı sırada, şimdilik idadinin gündüzlü kısmı için lüzumlu görülen daimi muavin ve muallimlerin bir an

³⁶ BOA, MF. MKT, 964/42, Yemen Maarif Müdürlüğünden Maarif Nezaretine gönderilen 1 Ağustos 1906 (10 Cemaziyülâhır 1324) tarihli yazı.

³⁷ BOA, MF. MKT, 964/42, Mekatib-i İdadiye İdaresinin 24 Eylül 1906 (11 Eylül 1322) tarihli cevabi yazısı.

³⁸ Maarif Nezareti İstatistik Müdüriyeti, (*Dersaadet ve vilayatta kâin mekatib-i resmîye ve hususîyeye ve Dersaadet'te bulunan medaris-i İslamiye ile kütüphanelere dair istatistik mecmuasıdır.*), R. 1327, s. 22.

³⁹ BOA, Y. A. HUS, 412/109; DH. MKT, 2440/49; Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 707-708.

⁴⁰ Yemen'de, Osmanlı idaresine karşı 1905 yılında büyük çaplı bir isyan başlatılmıştır. Bkz. Polat, a. g. m, s. 116.

⁴¹ Aşar maarif hissesi, tarımla uğraşan ahalinin ödediği aşar vergisinin (%11,5) eğitime aktarılan % 0,5'lik kısmıdır. Bkz. Karataş, a. g. m, s. 1841.

⁴² BOA, MF. MKT, 964/42, Yemen Maarif Müdürlüğünden Maarif Nezaretine gönderilen 1 Ağustos 1906 (10 Cemaziyülâhır 1324) tarihli yazı.

⁴³ BOA, MF. MKT, 964/42, Mekatib-i İdadiye İdaresinin 24 Eylül 1906 (11 Eylül 1322) tarihli cevabi yazısı.

⁴⁴ Demirel, a. g. t, s. 35.

⁴⁵ Maarif Nezareti, *1329-1330 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsaiyat Mecmuası*, Matbaa-i Amire, 1336, s. 48.

⁴⁶ BOA, DH. EUM. 4. Şb, 5/63; BOA, BEO, 4610/345708.

⁴⁷ BOA, ŞD, 491/55.

evvel tayin edilerek, süratle gönderilmeleri gerektiği mahallinden ifade edilmiştir (1 Ağustos 1906).⁴⁸ Bu talebi değerlendiren Maarif Nezareti, mektep müdürlüğüne, Taiz İdadi Mektebi muavin-i evvelliğinde güzel hizmeti görülen ve o sıralarda Dersaadet'te açıkta bulunan İsmail Efendi'yi, muavin-i evvelliğe Darümuallimin-i Aliye Edebiyat kısmından mezun Musa Efendi'yi, muavin-i saniliğe Çatalca İdadisi muallimlerinden Ahmed Necib Efendi'yi ve muavin-i salisliğe Darülfünun-ı Şahane Edebiyat Şubesi mezunlarından Mehmed İbrahim Efendi'yi tayin etmiştir (24 Eylül 1906).⁴⁹ Görüldüğü gibi Sana İdadisine çok önem verilerek, adeta öğretmen kıtlığı yaşanan bir dönemde, Osmanlı'nın en iyi yüksek okullarından mezun olan kişiler buraya görevlendirilmiştir. Fakat ataması yapılan bu muavin ve muallimlerin tamamının görev yerine gidip gitmedikleri tam olarak bilinmemektedir.

Osmanlı modernleşme döneminde eğitim-öğretimin özünü oluşturan hususların başında okullarda okutulan dersler gelmekte olup, modern eğitimin her yerde aynı şekilde yayılmasını sağlamak üzere bilhassa son dönemlerde İstanbul ve taşra idadileri için ortak bir haftalık ders çizelgesi düzenlenmiştir.⁵⁰ Ancak, sosyokültürel açıdan farklılık gösteren bazı taşra bölgelerinde nispeten esnek bir program izlenmiştir. Hatta Yemen Vilayeti Maarif Meclisi, idadi mektepleri programını esas alarak, Yemen'deki tüm idadi ve rüşdiye mekteplerinde okutulacak ortak ders çizelgesini bizzat kendisi hazırlamıştır (16 Temmuz 1900).⁵¹ Mekatib-i İdadiye İdaresince incelenen bu çizelge, idadi mektepleri programına mutabık bulunmuş ve aynen kabul edilmiştir. Yalnız çizelgede süreleri belirtilmeyen Usul-i Fıkıh ve Furu'-ı Fıkıh ile Usul-i Hadis dersleri için de haftalık ders saatlerinin belirlenmesi istenmiştir (23 Ağustos 1900).⁵² Bahsi geçen çizelge aşağıdaki şekildedir:

Tablo 1. Yemen Vilayeti Rüşdiye ve İdadi Mektepleri Haftalık Ders Çizelgesi⁵³

Dersler	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Altıncı Sene	Yedinci Sene	Düşünceler
Maa-Tecvid Kur'an-ı Kerim ve Ulum-ı Diniye	3	3	3	3	3	3	3	Tecvid ve Ulum-ı Diniye, evlad- ı Arap'tan olan talebeye Arabî olarak; evlad-ı Türk'ten olanlara Türkçe tedris edilecektir.

⁴⁸ BOA, MF. MKT, 964/42, Yemen Maarif Müdürlüğünden Maarif Nezaretine gönderilen 1 Ağustos 1906 (10 Cemaziyülâhır 1324) tarihli yazı.

⁴⁹ BOA, MF. MKT, 964/42, Mekatib-i İdadiye İdaresinin 24 Eylül 1906 (11 Eylül 1322) tarihli cevabi yazısı.

⁵⁰ Maarif Salnamesi, H. 1316, s. 191.

⁵¹ BOA, MF. MKT, 502/33, Yemen'deki umum mekatib-i rüşdiye ve idadiyede beher hafta okunacak ulum ve fününun aded-i dürusunu mübeyyin tanzim olunan cedveldir. 16 Temmuz 1900 (3 Temmuz 1316).

⁵² BOA, MF. MKT, 502/33, Mekatib-i İdadiye İdaresinin 23 Ağustos 1900 (10 Ağustos 1316) tarihli yazısı.

⁵³ BOA, MF. MKT, 502/33, Umum mekatib-i rüşdiye ve idadiyede beher hafta okunacak ulum ve fününun aded-i dürusunu mübeyyin tanzim olunan cedveldir. 16 Temmuz 1900 (3 Temmuz 1316).

Türkçe	6	5	3	2	1	-	-	-
Ahlak	1	1	1	1	1	1	-	Talebe içinde evlad-ı Arap'tan olup Türkçe bilmeyenlere birinci ve ikinci senelerde Ahlak Arabî olarak tedris edilecektir.
Edebiyat ve Kitabet-i Resmîye	-	-	-	-	-	2	2	-
Arabî	2	2	2	2	2	1	1	-
Farsî	-	2	2	2	1	-	-	-
Hülasa-i Kavanin	-	-	-	-	-	1	-	-
Hesab	2	2	2	2	1	-	-	-
Usul-i Defteri	-	-	-	-	1	-	-	-
Cebir ve Müsellesat	-	-	-	-	2	2	-	-
Hendese	-	-	1	1	2	1	-	-
Kozmoğrafya	-	-	-	-	-	-	1	-
Mihanik, Fizik ve Kimya	-	-	-	-	-	3	3	-
Mevalid	-	-	-	-	-	-	4	-
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	1	-
Tarih	-	2	2	2	2	1	1	-
İlm-i Servet	-	-	-	-	-	1	1	-
İlm-i Eşya	1	1	1	1	1	-	-	-
Hıfzıssıhha	-	-	1	1	-	-	1	-
Hüs-n-i Hatt	1	1	1	1	1	1	1	-
Resim	1	1	1	1	1	1	-	-
Usul ve Furu'-ı Fıkıh	?	?	?	?	?	?	?	Evlad-ı Arap'tan olan talebeye ders lisan-ı Arabî ile tedris edilecektir.
Usul-i Hadis	?	?	?	?	?	?	?	Evlad-ı Arap'tan olan talebeye ders lisan-ı Arabî ile tedris edilecektir.

İdadilerdeki dersler ortak olduğu gibi, buralarda okutulan kitap ve sair ders materyalleri de belirli bir standartta olup, genellikle Maarif Nezareti tarafından her vilayete gönderilmiştir. Bu doğrultuda, idadi mekteplerinde okutulmak üzere Yemen Vilayeti Maarif Müdürlüğüne ihtiyaç duyulan Amerika ve Avustralya haritaları buraya yollanmıştır (10 Eylül 1900/28 Ağustos 1316). Yemen Vilayeti Maarif Müdürü Vehbi Efendi, söz konusu haritaların ulaştığını bildiren yazısında; bu haritaların Yemen ahalisine taliminin mümkün olamayacağını belirterek, bunların yerine, daha önce defalarca istenilen Avrupa, Asya, Afrika ve Osmanlı haritalarından gönderilmesi halinde, mekteplere devam eden talebelerin bunlardan istifade edeceklerini ifade etmiştir. Bu nedenle, bu haritalardan yeterli miktarın bir

an evvel gönderilmesine müsaade edilmesini istemiştir (28 Mart 1901).⁵⁴ Maarif müdürünün bu ifadeleri çok dikkat çekici bulunmuş ve gerekli tahkikatın yapılması için durum Maarif-i Umumiye Muhasebesine bildirilmiştir. Muhasebece yapılan inceleme sonucunda, söz konusu Avrupa, Asya ve Afrika haritalarından 10 takımın geçen senenin (Mart 1900/R. 1316) başında diğer vilayetlerle birlikte Yemen'e de gönderildiği anlaşılmıştır. Osmanlı memleketleri haritalarının ise bastırılmakta olduğu ve basımı tamamlandığında mevcut mekteplere göre onlardan dahi gönderileceği ifade edilmiştir. Ayrıca, Mekatib-i Rüşdiye İdaresi de meseleyi tahkik ederek, Yemen Maarif Müdürlüğünün bu tutumuyla, Maarif Nezaretince kabul edilmiş olan ortak programın tatbik edilmemekte olduğunu anlaşıldığını beyan etmiştir. Bunun yanı sıra, Amerika ve Avustralya haritalarının orada tedris olunamaması sebeplerinin meçhul olup, resmi programın her yerde tatbikinin gerekliliği olduğunu ve bu durumun da vilayete bildirilmesi gerektiğini belirtmiştir (3 Haziran 1901).⁵⁵

Mektepte okutulan derslere göre zamanla ihtiyaç duyulan sair eğitim araç-gereçleri için de yine Maarif Nezaretine müracaat edilmiştir. Mesela mektepte öğretilmesi gerekli olan resim, hendese (geometri), fizik, kimya ve mihanik (mekanik) fenleri için birçok alet ve edevata şiddetle ihtiyaç olduğu maarif müdürlüğünce ifade edilmiştir (21 Mayıs 1903).⁵⁶ Fakat bu ihtiyacın karşılanıp karşılanmadığı bilinmemektedir.

Sana İdadi Mektebinin talebe durumu incelendiğinde, mektebin resmi açılış töreninin gerçekleştirildiği 21 Eylül 1900 tarihinde talebe mevcudunun 25'i yatılı ve 60'ı gündüzlü olmak üzere toplam 85 olduğu ifade edilmiştir.⁵⁷ Mektebe devamları önemsenen ve üç aylık çizelgeler halinde durumları Maarif Nezaretine bildirilen talebelerin⁵⁸ sayısında daha sonraki ders yıllarında bir hayli azalma olmuştur. Nitekim 1902-1903 öğretim yılında mektebin talebe mevcudu 2'si ücretli ve 21'i ücretsiz olmak üzere toplam 23'e düşmüştür.⁵⁹ Mektebin diğer yıllara ait talebe adedi ise bilinmemektedir. Fakat 1902 yılı sonuna ait bir kayıttan, mektebin talebe sayısının artması dolayısıyla bir müdür muavininin tayin olunmasına dair mahallinden istek geldiği anlaşılmaktadır.⁶⁰ Bu durum, talebe sayısının bazı yıllarda ani bir düşüş göstermekle birlikte, mektebe olan teveccühün zamanla arttığını göstermektedir. Çünkü daha sonraki yıllarda mektepte hem ikinci ve hem de üçüncü müdür yardımcısı görevlendirilmiştir.⁶¹

⁵⁴ BOA, MF. MKT, 456/49, Yemen Vilayeti Maarif Müdürü Mehmed Vehbi'nin 28 Mart 1901 (7 Zilhicce 1318) tarihli cevabi yazısı.

⁵⁵ BOA, MF. MKT, 456/49, Mekatib-i Rüşdiye İdaresinin 3 Haziran 1901 (21 Mayıs 1317) tarihli yazısı.

⁵⁶ BOA, MF. MKT, 721/58, Yemen Maarif Müdürlüğünden Maarif Nezaretine gönderilen 21 Mayıs 1903 (23 Safer 1321) tarihli yazı.

⁵⁷ BOA, Y. A. HUS, 412/109; DH. MKT, 2440/49.

⁵⁸ Yemen Vilayetinde açılmış olan iki adet leyli ve nehari idadi ile sekiz adet rüşdiye mektebine 1902 Mart'ı başından Mayıs sonuna kadar devam eden muallim ve talebelerin isimleri ile sair vukuatlarını beyan eden üç aylık hülasa devam çizelgeleri Maarif Nezaretine gönderilmiştir (9 Ekim 1902/6 Receb 1320). Bkz. BOA, MF. İBT, 127/57.

⁵⁹ Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 707-708.

⁶⁰ BOA, MF. MKT, 676/59.

⁶¹ BOA, MF. MKT, 966/29.

İlk açıldığında hem yatılı ve hem de gündüzlü talebeleri bulunan Sana İdadi Mektebinin yatılı talebesi de zamanla ücretli ve ücretsiz şeklinde iki kısma ayrılmıştır. 1909'da yayımlanan idadi mektepleri talimatnamesinde; Sana İdadisi talebesinden yıllık 15'er Osmanlı lirası giyecek parası alınacağı belirtilmiş ise de⁶², bu ücretin alındığına dair bir kayda rastlanmamıştır.

1900-1922 yılları arasında aktif olduğu tespit edilebilen Sana Mülki İdadi Mektebinin idari ve eğitim kadrosu ile talebe adedinin yıllara göre dağılımı aşağıdaki şekildedir:

Tablo 2. Sana Mülki İdadi Mektebi Personel ve Talebe Çizelgesi

YIL	İDARE HEYETİ/ MUBASSIR/ HADEME	EĞİTİM KADROSU	TALEBE ADEDİ			
			Leyli (Yatılı)			
			Ücretli		Ücretsiz	
			Müslim	G. Müslim	Müslim	G. Müslim
1900 ⁶³	-Müdür Muavini İbrahim Hakkı Efendi	-	-	-	-	-
1901 ⁶⁴	-Müdür İsmail Hakkı Ef. ⁶⁵ -Müdür Muavini İbrahim Hakkı Efendi Muavin-i evvel Hafız Ahmed Efendi ⁶⁶ -Mekteb Kâtibi Nuri Ef. -Ser Mubassır ve Memur İbrahim Edhem Efendi -Vekilharç Mustafa Efendi -Hademe Sayısı: 7	-Hesab ve İhtiyat Sınıfı Muallimi Hafız Ahmed Efendi -İdadi ve Rüşdi Hesab-ı Nazari Muallimi Mehmed Vehbi Efendi -Kur'an-ı Kerim Muallimi Seyyid Abdullah Cenani Efendi -Ulum-ı Diniye Muallimi Seyyid Abdullah Efendi -Hüsn-i Hatt Muallimi Galip Efendi -Hendese ve Resim Muallimi Nazmi Efendi -Hıfzıssıhha, Tıp, İlm-i Eşya ve Malumat Muallimi İsmail Bey -Farisi Muallimi Vekili Mustafa Efendi -Rüşdiye İmla Muallimi Tevfik Bey -İhtiyat ve Rüşdiye Birinci Sene İmla Muallimi Hamdi Efendi	-	-	-	250
1902 ⁶⁷	Muavin-i evvel Hafız Ahmed Efendi	-	-	-	-	-
1903 ⁶⁸	-Müdür İsmail Hakkı	-Tarih, Arabî ve Ahlak Muallimi İsmail Efendi	2	-	21 ⁶⁹	-

⁶² Demirel, a. g. t, s. 85.

⁶³ İbrahim Hakkı Efendi, Sana Merkez Mülki Rüşdiye Mektebi muallim-i evveli olup, mektebin idadiye dönüştürülmesi üzerine 1900 yılında idadi müdür muavini olarak görevi değiştirilmiştir. Bkz. BOA, MF. MKT, 532/51.

⁶⁴ Maarif Salnamesi, H. 1319, s. 944-945.

⁶⁵ İsmail Hakkı Efendi, daha sonraki yıllarda görevinden azledilmiş olup, hususi kararnamesinin icabına uygun olarak kendisine aylık 500 kuruş mazuliyet maaşı tahsisi hususunda Şura-yı Devlet kararıyla izin istenmiştir. Bu talep padişah iradesiyle de uygun görülerek, gereğinin yapıldığı Maarif Nezaretine bildirilmiştir (24 Kasım 1907/18 Şevval 1325). Bkz. BOA, BEO, 3191/239299.

⁶⁶ Hafız Ahmed Efendi, 1901 ile 1906 yılları arasında altı yıl boyunca bu görevini başarıyla sürdürmüştür. 1906 yılında bir süreliğine müdür vekâletinde de bulunmuş, fakat müdürlük asaleti, vilayetin olumsuz tutumu nedeniyle Maarif Nezaretince tasdik edilmemiş ve 1906 Eylül'ünde muavinlikten de alınmıştır. Bkz. BOA, MF. MKT, 964/42.

⁶⁷ BOA, MF. MKT, 964/42.

⁶⁸ Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 707-708; BOA, MF. MKT, 753/78.

⁶⁹ Toplamda 23 olan Müslüman talebe sayısı, 1902-1903 (R. 1318-1319) öğretim yılı zarfında mektepte mevcut olan talebe miktarını göstermektedir. Bkz. Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 708.

	Efendi -Müdür Muavini Hafız Ahmed Efendi -Tabib İsmail Bey -Katib ve Mübaya Memuru Nazmi Efendi -Ambar Memuru İbrahim Efendi -Mubassır Hacı Yaver Efendi -İmam Davud Efendi -Hademe Sayısı: 5	-Hesab-ı Ameli ve Nazari, İkinci Sene Türkçe Muallimi Hafız Ahmed Efendi -Ulum-ı Diniye ve Farişi Muallimi Mustafa Efendi -Hıfzıssıhha Muallimi İsmail Bey -Kitabet, Üçüncü ve Dördüncü Seneler Türkçe Muallimi Hüsnü Bey -Birinci Sene Türkçe Muallimi Ahmed Bey -İlm-i Eşya Muallimi İbrahim Efendi -Coğrafya Muallimi Tahsin Efendi -Hendese ve Resim Muallimi Bahaeddin Efendi -Maa-Tecvid Kur'an-ı Kerim Muallimi Seyyid Mehmed Efendi -Hüsni Hatt Muallimi Reşid Bey -İhtiyat Sınıfı Sarf-ı Osmanî Muallimi Seyyid Ali Efendi				
1904 ⁷⁰	-Muavin-i evvel Hafız Ahmed Efendi -Müdür-i sani Müştak Lütfi Efendi ⁷¹ -İmam ve Ser Mubassır Davud Efendi	-Arabî Muallimi İzzet Efendi -İhtiyat Sınıfı Muallimi Davud Efendi	-	-	-	-
1905 ⁷²	Muavin-i evvel Hafız Ahmed Efendi	-	-	-	-	-
1906 ⁷³	-Müdür İsmail Hakkı Ef. -Muavin-i evvel Hafız Ahmed Efendi/Musa Efendi -Muavin-i sani Habib Ef. ⁷⁴ -Muavin-i salis Mehmed İbrahim Efendi	-Muallim Yusuf Ziyaeddin Efendi	-	-	-	-
1908 ⁷⁵	-	-Hüsni Hatt Muallimi Hafız Cevdet Efendi	-	-	-	-
1909 ⁷⁶	-Müdür Necib Efendi -Muavin-i evvel İbrahim Efendi -Muavin-i sani Yusuf Ziya Efendi	-	-	-	-	-
1913 ⁷⁷	-Müdür Ziyaeddin Efendi -İmam Ahmed Ziya Efendi	-Yusuf Ziyaeddin Efendi -Arabî, Farişi, Ahlak ve Edebiyat Muallimi Musa Efendi	-	-	-	-
1922 ⁷⁸	-	-Edebiyat ve Farişi Muallimi Seyyid Abdüssamed Fahri Efendi	-	-	-	-

251

⁷⁰ BOA, MF. MKT, 810/2; 763/14; 769/23; 777/24; 753/78; 964/42.

⁷¹ Müştak Lütfi Efendi, Darümuallimin-i Aliye Fünun Şubesi mezunlarından olup, son olarak uygulamaya konulan yeni programın Manastır İdadi Mektebine tatbiki sırasında mektebin münhal olan muavin-i evvelliğine tayin edilmiş ve 3 Ekim 1904 (20 Eylül 1320) tarihinde Yemen'deki görevinden ayrılmıştır. Bkz. BOA, MF. MKT, 802/17.

⁷² BOA, MF. MKT, 964/42.

⁷³ BOA, MF. MKT, 966/29; 956/18; 964/42.

⁷⁴ Sana Mekteb-i İdadi-i Mülkisi Muavin-i sanisi Habib Efendi'nin güzel hizmetleri nedeniyle taltifi Yemen Vilayetinden talep edilmiş ve bunun üzerine Maarif Nezareti, Habib Efendi'nin salise rütbesiyle taltifini Sadarete önermiştir (28 Nisan 1906/4 Rebiyülevvel 1324). Bu öneri, 7 Haziran 1906 (14 Rebiyülâhır 1324) tarihli padişah iradesiyle uygun görülmüştür. Bkz. BOA, İ. TAL, 398/41.

⁷⁵ Hafız Cevdet Efendi, Bursalı olup 14 yıl boyunca Yemen'deki vazifesinden izinli olarak bile hiç ayrılmamıştır. Yalnız bu süre zarfında anne ve babasının vefatından dolayı verasetle ilgili bazı özel işlerini halletmek üzere izin talebinde bulunmuş ve geçici olarak izne ayrılmıştır. Bkz. BOA, MF. MKT, 1040/68.

⁷⁶ BOA, MF. MKT, 1115/30.

⁷⁷ BOA, MF. MKT, 1185/89; 1185/20; 1186/71; 1185/8.

⁷⁸ BOA, ŞD, 491/55.

2. Taiz Mülki İdadi Mektebi

2. 1. Mektebin Tarihçesi

Taiz Sancağında 1899 yılına kadar idadi mektebi açılmamıştır. Bu nedenle, Yemen Vilayet İdaresi harekete geçerek, burada bir idadi mektebi açılmasının gerekçesini ve ortaya çıkacak yeni masrafların nasıl karşılanacağını belirten bir hazırlık çalışması yapmıştır. Maarif Nezaretine iletmek üzere gönderilen 5 Ağustos 1899 tarihli telgrafta bu çalışma ile ilgili şu hususlara yer verilmiştir⁷⁹:

“Vilayetçe maarifi yaymaya şiddetle ihtiyaç olduğuna binaen, sancak merkezlerinde şu anda mevcut olan rüşdiyelerin idadiye dönüştürülmesi ve her sancakta yerli ahalden 50 kadar ücretsiz talebe kabulü lazımdır. Bu durumda yapılacak masrafa kısmen karşılık tutulmak ve yörenin güvenilir insanlarından oluşan maarif komisyonları marifetiyle toplanmak ve sarf olunmak üzere hisse-i maarifin verilmesine Taiz Sancağı ahalişi muvafakat etmektedir. Bu nedenle, evvela hisse-i maarifin alınmasına telgrafla müsaade edilmesi gerekir. Ancak, bunun yıllık miktarı 700.000 kuruş civarında olup ihtiyaca nispeten pek az bulunacağı cihetle, liva rüşdiyelerine maarif bütçesinden tahsis olunan meblağların da kesilmeyerek, idadi mektepleri masraflarına kısmen karşılık olarak kabulü lüzumludur.”

Söz konusu telgraf, Sadaret tarafından Maarif Nezaretine gönderilmiş; gereğinin seri bir şekilde etraflıca düşünülmesi ve nezaretin mütalaasının da ilave edilmesi suretiyle cevap yazılması istenilmiştir (10 Ağustos 1899).⁸⁰ Daha sonraki tarihlere ait kayıtlardan da anlaşıldığı gibi, Taiz'deki mülki rüşdiye mektebinin idadiye dönüştürülmesi ve mektep masraflarının mahalli maarif hissesinden karşılanması yönündeki teklif, Maarif Nezaretince de uygun görülmüştür.⁸¹ Nitekim bu yazışmalardan dört beş ay sonra, 25 Aralık 1899 (13 Kanun-i evvel 1315) tarihinde Taiz şehrinde bir idadi mektebi açılmış olup, mektep için toplam 1.135 kuruş masraf yapılmıştır.⁸²

Taiz İdadisi, ilk açıldığında muhtemelen kiralık bir binada eğitime başlamıştır. Çünkü mektep için yapılan masraf toplamı 1.135 kuruş olup⁸³, bu para ancak basit bir yerin kira bedelini karşılamaktadır. Ayrıca, 1902 yılı sonlarına gelindiğinde, Sana İdadisi için olduğu gibi, bu mektep için de yeni bir binanın inşasının düşünülmesi bu kanaati desteklemektedir.⁸⁴

Mektebin açılış tarihi 1899 olarak kayıtlara geçmesine rağmen, gerekli idari personel ve muallimlerin atanması ile eğitime başlama sürecinin daha sonraki yıllara sarktığı anlaşılmaktadır. Nitekim 4 Mayıs 1900 tarihli bir telgrafta; Taiz merkezinde açılacak yatılı idadi mektebi için, uhdesine iki ders de verilmek suretiyle, 2000 kuruş maaşla bir müdür atanmasına ihtiyaç duyulduğu ifade

⁷⁹ BOA, BEO, 1353/101402, Yemen Vilayetinden Sadarete gönderilen 5 Ağustos 1899 (24 Temmuz 1315) tarihli telgrafname.

⁸⁰ BOA, BEO, 1353/101402, Sadaret Mektubi Kaleminden Maarif Nezaretine gönderilen 10 Ağustos 1899 (2 Rebiyülâhır 1317) tarihli yazı.

⁸¹ BOA, MF. MKT, 641/31.

⁸² Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 713.

⁸³ Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 713.

⁸⁴ BOA, İ. MF, 8/59.

edilmiştir.⁸⁵ Ayrıca, 6 Mart 1901 tarihli bir belgede; Taiz İdadisi Müdürü İbrahim Efendi'nin Yemen'e doğru hareket ettiği ve mahalline ulaşmak üzere olduğu bildirilmiştir.⁸⁶ Dolayısıyla bu dönemde henüz idari kadrosunun bile oluşturulmadığı düşünüldüğünde, mektebin ancak bundan sonraki tarihlerde eğitime başladığı söylenebilir.

Taiz İdadisinin tarihçesi incelendiğinde, en son 1913-1914 öğretim yılı kayıtlarında ismen yer aldığı görülmüş, fakat burada mektep hakkında başka bir detaya değinilmemiştir.⁸⁷

2. 2. Eğitim-Öğretim Durumu

Muhtemelen 1901-1902 öğretim yılında resmen eğitime başlayan Taiz İdadi Mektebi⁸⁸, ilk yıllarda yatılı ve yedi sınıf üzere eğitim yapmıştır.⁸⁹ Nitekim 1902-1903 öğretim yılı zarfında mektepte mevcut olan talebe sayısı gösterilirken yatılı ve gündüzlü şeklinde kayda geçirilmiştir.⁹⁰ Mektebin daha sonraki dönemlerde de aynı şekilde yatılı olarak eğitime devam ettiği anlaşılmaktadır. Mesela 1906, 1907 ve 1908 yıllarına ait arşiv kayıtlarında mektepten yatılı idadi şeklinde bahsedilmiştir.⁹¹ Ancak, 15 Nisan 1909 tarihli bir kayıta; zamanı belirtilmemekle birlikte, mektebin gündüzlüye dönüştürüldüğünden söz edilmiştir.⁹² Mektebin gündüzlü olmasında bu tarihlerde, Yemen'in birçok bölgesinde olduğu gibi, Taiz'de de aşar maarif hissesi vergisinin toplanamamasının etkili olduğu söylenebilir. Çünkü Yemen Vilayeti dâhilindeki mekteplerin maaş ve masrafları mahalleri hisse-i maarifinden karşılanmaktaydı. Fakat muhtemelen bölgedeki asayişsizlik sebebiyle burada 1907 Mart'ından beri altı aydır hisse-i maariften bir para alınmıyordu.⁹³ Yaşanan bu mali sıkıntılar, mektebin eğitim süresinin beş yıla düşürülmesinde de etkili olmuştur. Nitekim Maarif Nezaretinin 1910-1911 öğretim yılı istatistikinde mektebin ismine beş senelik idadiler gurubunda yer verilmiştir.⁹⁴ Bu durum, yılların geçmesiyle oluşan yeni şartlara göre mektebin statüsünün de değiştiğini göstermektedir.

Taiz İdadisinin bir sıkıntısı da, tıpkı diğer pek çok mektepte olduğu gibi, zaman zaman yaşanan idareci ve muallim eksikliği olmuştur. Mesela 1905-1906 ders yılı sonlarına gelindiğinde, aylık maaşı 1000 kuruş olan mektep müdürlüğü ile bazı muallimlik kadrolarının boş olduğu anlaşılmaktadır. Bunların başında; aylık 200 kuruş maaşlı ziraat muallimliği ile 450 kuruşlu hendese, 100 kuruşlu usul-i defteri, 150 kuruşlu dördüncü sene Türkçe ve 100 kuruşlu beşinci ve altıncı seneler

⁸⁵ BOA, MF. MKT, 501/53, Meclis-i Kebir-i Maarifin 4 Mayıs 1900 (21 Nisan 1316) tarihli telgrafi.

⁸⁶ BOA, MF. MKT, 546/16.

⁸⁷ Demirel, a. g. t, s. 46.

⁸⁸ BOA, MF. İBT, 127/57.

⁸⁹ BOA, TFR. I. ŞKT, 115/11448, Taiz İdadi Mektebi eski müdürü Osman Galip Efendi'nin, Rumeli'deki mektep müdürlüklerinden birine tayin olunması talebine dair 3 Haziran 1907 (21 Mayıs 1323) tarihli dilekçesi.

⁹⁰ Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 708.

⁹¹ BOA, MF. MKT, 937/63; 1042/55.

⁹² BOA, MF. MKT, 1115/30.

⁹³ BOA, MF. MKT, 1042/55.

⁹⁴ Maarif Nezareti İstatistik Müdüriyeti, R. 1327, s. 22.

Coğrafya muallimlikleri gelmektedir.⁹⁵ Bu vazifelerin tamamının 2000 kuruş maaşla Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunlarından olan ve bizzat kendi isteğiyle talepte bulunan⁹⁶ Berat İdadisi Müdürü Sermed Efendi'ye tevcihi ve harcırahının Yanya Vilayeti tarafından ödenmesi, Mekatib-i İdadiye İdaresince uygun görülmüştür.⁹⁷ Ancak, Sermed Efendi, bilinmeyen sebeplerle, daha sonra başka bir yere gönderildiği için buradaki görevine gitmemiştir.⁹⁸

Uzun yıllar aralıksız olarak eğitim-öğretime devam eden Taiz İdadisi, 1907-1908 öğretim yılı başında kapanma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Mektep muallimleri, 1907 yılı başından beri maaş namına hiçbir para alamadıklarını ve bu durumda mektebin açılışı zamanında tedrisata devam edemeyeceklerini, 31 Ağustos 1907 tarihli mazbata ile ilgili mercilere bildirmişlerdir.⁹⁹ Okul Müdürü Mehmed Necib Efendi de 30 Kasım 1907 tarihli yazısında, bu dönemde mektebin içinde bulunduğu durumu şu cümlelerle özetlemiştir:

“Mektepte 4-5 talebeden başka kimse kalmamıştır. Bunlar da kimsesiz olup gidecek yerleri olmadığından zaruri olarak devam etmektedirler. Bu nedenle, mektep büsbütün kapanmak derecesine gelmiştir. Aşar tahsilâtı esnasında biraz para gelmekte ise de, bundan hisse-i maarifin ayrılması maksadıyla Mutasarrıflığa müracaat olunduğunda; gelen paranın devlete ait olduğu ve hisse-i maarifin sonra tahsil olunacağı şeklinde cevap alınmıştır. Bilahare tahsilâtın bitiminde ise maarif bakayada kaldı denilerek, öteden beri verilen cevaplardan hükümet-i mahallinin asla yardımı olmamıştır. Buna bağlı olarak muallimler ve sair çalışanların senede sekiz dokuz maaşları ödenmeden biriktiği için görevi terk etmekte ve memuriyet değişimine gitmektedirler. Bu durum, pek çok dersin boş geçmesine ve tedrisatın sekteye uğramasına neden olmaktadır. Bunun önüne geçmek için, sözü edilen muallimlerin yerine başkalarının vekâleten tayinleri yoluna gidilmektedir. Ancak, Mutasarrıflığa resmen müracaatla seçilen bu muallimin-i seyyarenin (gezici muallimlerin) de maaşları ödenememesinden dolayı mektebin talebe mevcudu dört beş kişiye inmiştir. Devam eden muallimler de bilhassa cülus-ı hümayunda maaş alamazlar ise tedrisata devam edemeyeceklerini beyan etmişlerdir. Muallimlerin mazbatasını icap eden makamlara arz edilmiş olduğu halde, bir netice hâsıl olmamıştır. Halin böyle devamı mevcut talebenin de mektebi terkine sebep olacaktır.”¹⁰⁰

Belirtilen durumun Maarif Nezaretine intikali üzerine, Yemen Vilayetine gönderilen 2 Mart 1908 tarihli cevabi telgrafta şu hususlara yer verilmiştir:

“Yemen Vilayeti dâhilinde bulunan mekteplerin maaşları ve masrafları mahalleri hisse-i maarifinden tayin edilmiş ve hisse-i mezkûr tamamen mahalli masraflar için terk olunmuştur. Buna rağmen maarif memur ve müstahdemlerinin uzun müddet maaş almaya muvaffak olamamaları ise maarif hissesinin zamanında

⁹⁵ BOA, MF. MKT, 937/63.

⁹⁶ BOA, MF. MKT, 937/63, Yanya Vilayeti Berat İdadisi Müdürü Sermed Efendi'nin 8 Mayıs 1906 (25 Nisan 1322) tarihli telgrafnamesi.

⁹⁷ BOA, MF. MKT, 937/63.

⁹⁸ BOA, MF. MKT, 963/19.

⁹⁹ BOA, MF. MKT, 1042/55, Maarif Nezaretine gönderilmek üzere Taiz İdadi Mektebi müdür ve muallimleri tarafından imzalanan 31 Ağustos 1907 (18 Ağustos 1323) tarihli mazbata.

¹⁰⁰ BOA, MF. MKT, 1042/55, Taiz İdadi Mektebi Müdürü Mehmed Necib Efendi'nin Maarif Nezaretine gönderdiği 30 Kasım 1907 tarihli yazı.

tahsil edilememesinden ileri geldiği anlaşılmıştır. Bundan dolayı bahsi geçen memurlara zaruret çektirilmesi rıza-yı âliye gayr-i muvafıktır. Bu nedenle, maarif hissesinin tamamen tahsiliyle bakayada kalmamasına son derece itina gösterilmesi, tahsis edilen alanın dışında sarfından sakınılması ve tedrisatın arzu edilen şekilde sürdürülmesi hususunda gereğinin vilayetçe yapılması gerekir".¹⁰¹

Mektep müdürünün yukarıdaki ifadeleri ve Maarif Nezaretinin değerlendirmeleri dikkate alındığında, Taiz İdadisinin bu dönemde yaşadığı mali bunalımın aslında Taiz Mutasarrıflığının eğitimi önemsememesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Çünkü bölgeden toplanan maarif vergisi merkezi hükümetçe tamamen buradaki eğitim harcamalarına tahsis edilmiş olduğu halde, Mutasarrıflık bu paraları maksadının dışında kullanmış ve verginin toplanamadığını iddia ederek eğitim camiasını bu şekilde oyalama yoluna gitmiştir.

Bünyesinde hazırlık, rüşdiye ve idadi sınıfları bulunan Taiz İdadi Mektebinde okutulan dersler, yukarıda da değinildiği gibi, Sana İdadi Mektebi ile aynıdır. Fakat zamanla idadi ders programlarında yapılan bazı değişiklikler Taiz İdadisine de yansımıştır. Mesela 1906 yılı ortalarına gelindiğinde, daha önce programda olmayan ziraat dersinin, diğer idadilere paralel olarak burada da okutulması planlanmıştır.¹⁰²

İlk açıldığında mektebin talebesi hem yatılı ve hem de gündüzlüdür. Nitekim 1902-1903 (R. 1318-1319) öğretim yılında mektebin talebe mevcudu; 35'i yatılı ve 49'u gündüzlü olmak üzere toplam 84'tür.¹⁰³ Fakat talebe sayısı mektebin yaşadığı mali sıkıntılara paralel olarak zamanla bir hayli azalmıştır. Mesela 1907-1908 öğretim yılı başında bu sayı 4-5'e kadar düşmüş ve hatta mektep kapanma noktasına gelmiştir.¹⁰⁴ Diğer yıllara ait talebe adedi ise hiç bilinmemektedir.

Diğer bazı vilayetlerde olduğu gibi¹⁰⁵, Yemen Vilayetinde bulunan idadi ve sultani mekteplerindeki gündüzlü talebeler de, 1912 yılına gelindiğinde, muhtemelen devrin siyasi ve sosyal çalkantıları¹⁰⁶ nedeniyle, okula vermeleri gereken ücreti ödeyememişlerdir. Bu nedenle, konu Meclis-i Vükelaya kadar götürülmüştür. Burada yapılan görüşmeler sonucunda; sözü edilen öğretim ücretinin, R. 1325 (1909/1910) senesi genel bütçe kanunu gereği, affı hakkında kanun maddesi düzenlenerek onaylanmış ve Meclis-i Mebusana gönderilmesi kararlaştırılmıştır (17 Temmuz 1912).¹⁰⁷ Fakat buradan nasıl bir karar çıktığı bilinmemektedir.

1901-1914 yılları arasında aktif olduğu tespit edilebilen Taiz Mülki İdadi Mektebinin idari ve eğitim kadrosu ile talebe adedinin yıllara göre dağılımı aşağıdaki şekildedir:

¹⁰¹ BOA, MF. MKT, 1042/55, Maarif Nezaretinden Yemen Vilayetine gönderilen 2 Mart 1908 (28 Muharrem 1326) tarihli cevabi telgraf.

¹⁰² BOA, MF. MKT, 937/63.

¹⁰³ Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 708.

¹⁰⁴ BOA, MF. MKT, 1042/55, Taiz İdadi Mektebi Müdürü Mehmed Necib Efendi'nin Maarif Nezaretine gönderdiği 30 Kasım 1907 tarihli yazı.

¹⁰⁵ Bu vilayetler; Hicaz, Kosova, İşkodra, Bitlis, Van ve Trablusgarp'tır. Bkz. BOA, MV, 167/8.

¹⁰⁶ 1911'de başlayan Yemen isyanı, yine Osmanlı kuvvetlerini bir hayli uğraştırmıştır. Bkz. Polat, a. g. m., s. 117.

¹⁰⁷ BOA, MV, 167/8.

Tablo 3. Taiz Mülki İdadi Mektebi Personel ve Talebe Çizelgesi

YIL	İDARE HEYETİ/ MUBASSIR/ HADEME	EĞİTİM KADROSU	TALEBE ADEDİ		
			Leyli Müslim	Nehari Müslim	TOPLAM
1901 ¹⁰⁸	-Müdür İbrahim Efendi	-	-	-	-
1903 ¹⁰⁹	-Müdür İbrahim Efendi -Müdür Muavini Hüseyin Şükrü Efendi -Tabip Besim Efendi -Kâtip Hilmi Efendi -Mübayaa ve Ambar Memuru Ali Efendi -İmam ve Mubassır-ı evvel Sırrı Efendi -Mubassır-ı Sani Mehmed Efendi -Hademe Sayısı: 7	-Tarih, Coğrafya, Ahlak ve Hesab-ı Nazari Muallimi İbrahim Efendi -Arabî, Farisi ve Hendese Muallimi Şükrü Efendi -Maa-Tecvid Kur'an-ı Kerim ve Ulum-ı Diniye Muallimi Hilmi Efendi -Hıfzıssıhha ve İlmi Eşya Muallimi Besim Efendi -Hesab-ı Ameli ve Resim Muallimi Süleyman Efendi -İkinci Kısım Türkçe ve Kitabet Muallimi Hilmi Efendi -Birinci Kısım Türkçe Muallimi Münib Efendi -Hüsn-i Hatt Muallimi Necib Efendi -İhtiyat Sınıfı Muallimi Ahmed Efendi	35	49	84 ¹¹⁰
1904 ¹¹¹	-Müdür Muavin-i evveli ve muallim Hüseyin Şükrü Efendi	-	-	-	-
1905 ¹¹²	-Müdür Osman Galip Efendi -Muavin-i evvel Ömer Efendi -Muavin-i sani İbrahim Edhem Efendi	-	-	-	256
1906 ¹¹³	-Muavin-i evvel İsmail Hakkı Efendi -Muavin-i sani Şerif Ef.	-	-	-	-
1907 ¹¹⁴	-Müdür Mehmed Necib Efendi -Muavin-i Evvel Habib Efendi -Muavin-i sani Şerif Ef. -Muavin-i salis Ragıp Efendi	-Coğrafya ve Tarih Muallimi Said Efendi -Ulum-ı Diniye Muallimi Hamdi Efendi -Fransızca ve Türkçe Muallimi Ali Efendi -Mekteb Tabibi ve Mevalid ve Kimya Muallimi İbrahim Besim Efendi	-	-	4/5
1908 ¹¹⁵	-	-Ulum-ı Diniye ve Arabî Muallimi Ahmed Faik Efendi	-	-	-
1909 ¹¹⁶	-	-Ulum-ı Diniye ve Arabî Muallimi Ahmed Faik Efendi	-	-	-

¹⁰⁸ BOA, MF. MKT, 546/16.

¹⁰⁹ Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 708.

¹¹⁰ Bu sayı, 1902-1903 (R. 1318-1319) öğretim yılı zarfında mektepte mevcut olan talebe miktarını göstermektedir. Bkz. Maarif Salnamesi, H. 1321, s. 708.

¹¹¹ BOA, ŞD, 1100/58.

¹¹² BOA, MF. MKT, 863/21; 851/42; 883/35.

¹¹³ BOA, MF. MKT, 964/42; 937/54; 937/63; 931/50.

¹¹⁴ BOA, MF. MKT, 991/10; 972/32; 1014/70; 1042/55, Maarif Nezaretine gönderilmek üzere Taiz İdadi Mektebi müdür ve muallimleri tarafından imzalanan 31 Ağustos 1907 (18 Ağustos 1323) tarihli mazbata.

¹¹⁵ Ahmed Faik Efendi, Darülfünun-i Osmanî Ulum-ı Aliye-i Diniye Şubesinde pekiyi derecede şahadetname ile 1907 (R.1323) senesinde mezun olup, Taiz İdadisine Ulum-ı Diniye ve Arabî dersleri muallimliğine birinci memuriyeti olarak tayin edilmiştir. Bkz. BOA, MF. İBT, 298/58, Ahmed Faik Efendi'nin 13 Eylül 1910 (31 Ağustos 1326) tarihli dilekçesi.

1910 ¹¹⁷	-	-Ulum-ı Diniye ve Arabî Muallimi Ahmed Faik Efendi	-	-	-
1911 ¹¹⁸	-Müdür Şerif Efendi	-	-	-	-
1913 ¹¹⁹	-Müdür Ali Şevket Ef.	-	-	-	-

3. Hudeyde Mülki İdadi Mektebi

Yemen Vilayetinin diğer sancaklarında olduğu gibi, Hudeyde Sancağı merkezinde bulunan mülki rüşdiye mektebinin de bir yatılı idadiye dönüştürülmesi düşüncesi, daha önce Padişah iradesiyle uygun bulunmuştur. Bu nedenle, sözü edilen idadinin açılması için bazı hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede Hudeyde Mutasarrıflığı ile yapılan yazışmalarda, Hudeyde Rüşdiyesinin idadiye dönüştürülmesi sürecinin hızlandırılması gerektiği kanaati hâsıl olmuştur. Ancak, inşaat masraflarının tedarikiyle yeni bir mektep binasının inşasına değin, elverişli bir hanenin kiralanarak idadinin şimdilik gündüzlü olarak açılması önerilmiştir.¹²⁰

Mahalli ihtiyaçlardan dolayı, Sana ve Taiz idadileri ders programının, Hudeyde İdadi Mektebinde de takip ve tatbiki Vilayet Maarif Meclisince uygun görülmüştür.¹²¹ Bu doğrultuda, Hudeyde Sancağı merkezinde beş yıllık gündüzlü idadi olarak açılması planlanan mektepte okutulacak dersler, haftalık ders saatleri ile müdür ve muallimlerin ve sair görevlilerin alacakları maaş miktarlarını gösteren 4 Nisan 1902 (22 Mart 1318) tarihli bir ön hazırlık çizelgesi düzenlenmiştir. Ayrıca, mektebin ihtiyaç duyduğu hane ve demirbaş listesi ile bunlar için gerekli olan masraf miktarlarını belirten ikinci bir çizelge de eklenmiştir.¹²² Böylece, mektebin açılması için mahallince yapılması gerekli olan temel hazırlıklar tamamlanarak Maarif Nezaretine sunulmuştur.

Tüm hazırlıkları koordine eden Yemen Maarif Müdürlüğü, mektebin eğitime başlayabilmesi için, mahallinden tedarik ve istihdamı mümkün görünen muallimlerin dışında, 2200 kuruş maaşla (coğrafya, kitabet, resim, usul-i defteri muallimlikleri ilavesiyle) bir müdürün; lisan-ı Osmanî, hesap, cebir, hendese, malumat-ı nafia ve hıfzıssıhha dersleri için 1200 kuruş; tarih, lisan-ı Osmanî, Farişi ve ahlak dersleri için 1040 kuruş maaşla iki muallimin süratle tayin edilerek gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, sözü edilen müdür ve muallimlerin Arapçayı konuşmaya muktedir, Arapların adetlerine ve mizaçlarına vakıf, tedris edecekleri derslerde ihtisasları tecrübe edilmiş ve Hudeyde'nin hararetine tahammül edebilecek kişilerden seçilmesi istenmiştir (12 Haziran 1902).¹²³

Yapılan tüm hazırlıkları ve Yemen Maarif Müdürlüğünün bahsi geçen taleplerini değerlendiren Mekatib-i İdadiye İdaresi, daha önce açılmış olan Sana ve Taiz idadilerinin masraflarının mahallerince karşılandığını belirterek, Hudeyde

¹¹⁶ BOA, MF. İBT, 298/58, Ahmed Faik Efendi'nin 13 Eylül 1910 (31 Ağustos 1326) tarihli dilekçesi.

¹¹⁷ BOA, MF. İBT, 298/58, Ahmed Faik Efendi'nin 13 Eylül 1910 (31 Ağustos 1326) tarihli dilekçesi.

¹¹⁸ BOA, ŞD, 226/66.

¹¹⁹ BOA, ŞD, 2268/33.

¹²⁰ BOA, MF. MKT, 502/33.

¹²¹ BOA, MF. MKT, 502/33, Yemen Vilayetinden Maarif Nezaretine gönderilen 12 Haziran 1902 (5 Rebiyülevvel 1320) tarihli yazı.

¹²² BOA, MF. MKT, 502/33.

¹²³ BOA, MF. MKT, 502/33, Yemen Vilayetinden Maarif Nezaretine gönderilen 12 Haziran 1902 (5 Rebiyülevvel 1320) tarihli yazı.

İdadisi için merkezi bütçeden ilave bir destek yapılamayacağına işaret etmiştir. İkinci olarak da hem yeni açılacak idadi mektebinin ödeneği ve hem de müdür ve muavinleri dışındaki diğer görevlileri hakkında henüz bir malumata sahip olunamadığından mektebin kayıt işlemlerinin yapılmadığını ve dolayısıyla merkezden muallim gönderilmesi taleplerinin de daha sonra değerlendirileceğini ifade etmiştir (25 Ağustos 1902).¹²⁴ Burada açıkça ifade edilmemiş olsa da, bahsi geçen muallimlerin maaşlarının ve mektebin diğer masraflarının nasıl karşılanacağına detaylı olarak belirtilmemiş olması bu kararın alınmasında etkili olmuştur. Bilhassa diğer iki idadinin maaş ve masraflarının mahallerince karşılandığına vurgu yapılması da bunu teyit etmektedir.

Sonuç olarak, muhtemelen mektebin mali kaynak sorunu tam olarak halledilemediğinden, mahallince gösterilen tüm çabalara ve yapılan teknik hazırlıklara rağmen, Hudeyde Mülki Rüşdiye Mektebinin idadiye dönüştürülmesi mümkün olmamıştır. Fakat 1911 yılına kadar rüşdiye olarak eğitim-öğretim yapmaya devam etmiştir.¹²⁵

4. Asir Mülki İdadi Mektebi

Yemen Vilayetinde yatılı idadiye dönüştürülmesi kararlaştırılan yerlerden biri de Asir Sancağı merkezinde bulunan mülki rüşdiye mektebidir.¹²⁶ Fakat aradan yıllar geçmesine rağmen, ne Maarif Nezareti istatistiklerinde ve ne de arşiv kayıtlarında Asir İdadi Mektebinden hiçbir şekilde bahsedilmemiştir. Ancak, 1916 yılına gelindiğinde, Maarif Nezaretinden Asir Sancağı İdadi Mektebi Müdürlüğüne hitaben yazılan ve metruk mallardan olup maarif idarelerine devri gereken ders kitapları ile ilgili izlenecek yöntemden bahseden 11 Haziran 1916 tarihli bir yazıda bu idadiden ismen söz edilmiştir.¹²⁷ Bu durum, söz konusu idadinin belirtilen tarihlerde açılmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Fakat bundan sonraki yıllarda da bu idadi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Sonuç

Yemen’de idadi mektebi açılması ile ilgili ilk girişim, II. Abdülhamid’in tahta çıkmasından önce olmuş, fakat bu hususta muvaffak olunamamıştır. Ancak, II. Abdülhamid Dönemi’ne gelindiğinde, Yemen Vilayeti dâhilinde yer alan Sana, Taiz, Hudeyde ve Asir sancakları merkezlerindeki mülki rüşdiye mekteplerinin birer yatılı idadi mektebine dönüştürülmesi uygun görülmüş ve bu amaçla mahallerince hazırlık çalışmalarına başlanmıştır. Hazırlıkların tamamlanması sonucu ilk olarak 26 Ekim 1895 tarihinde Sana Mülki İdadi Mektebi açılmıştır. Fakat idari ve eğitim kadrosunun tamamlanma süreci uzun sürdüğü için mektebin eğitim-öğretime başlaması hemen mümkün olmamıştır. Nitekim mektebin resmi

¹²⁴ BOA, MF. MKT, 502/33, Mekatib-i İdadiye İdaresinin 25 Ağustos 1902 (12 Ağustos 1318) tarihli yazısı.

¹²⁵ BOA, MF. İBT, 295/65.

¹²⁶ BOA, MF. MKT, 502/33, Yemen Vilayetinden Maarif Nezaretine gönderilen 12 Haziran 1902 (5 Rebiyülevvel 1320) tarihli yazı.

¹²⁷ BOA, MF. MKT, 1216/51, Maarif Nezaretinden Asir Sancağı Mekteb-i İdadi Müdüriyetine gönderilen 11 Haziran 1916 (29 Mayıs 1332) tarihli yazı.

açılış töreni ancak 21 Eylül 1900 tarihinde gerçekleştirilmiştir. 1900-1901 öğretim yılında yatılı olarak eğitime başlayan Sana İdadisi, daha sonraki yıllarda mali imkânsızlıklar yüzünden bir süre gündüzlü olarak eğitime devam etmek zorunda kalmış, ardından tekrar yatılıya dönüştürülmüştür. Ayrıca, yedi yıllık bir idadi olarak kurulmuş olan bu mektep, talebe azlığından dolayı bazen dört veya beş sınıf üzerine eğitim yapmak zorunda kalmıştır. 1913 yılında sultaniye çevrilen idadi mektebi, 1913 ile 1922 yılları arasında yatılı sultani olarak Sana şehrinde eğitim faaliyetini sürdürmüştür.

Yemen’de faaliyet gösteren ikinci önemli bir idadi de Taiz Mülki İdadi Mektebi olup, 25 Aralık 1899 tarihinde açılmıştır. Fakat idari ve eğitim kadrosunun oluşturulması çalışmalarından dolayı ancak 1901-1902 öğretim yılında eğitime başlayabilmiştir. Yatılı olarak açılan ve uzun süre yedi sınıf üzerine eğitim yapan bu idadi mektebi, öğretmenlerinin altı aydan beri maaş alamamasından dolayı, 1907-1908 öğretim yılı başında kapanma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Muhtemelen maarif vergisinin toplanamamasına bağlı olarak ortaya çıkan mali sıkıntılar nedeniyle de mektep 1909 yılında beş yıllık gündüzlü idadiye dönüştürülmüş ve 1913-1914 ders yılına kadar bu şekilde eğitime devam etmiştir.

Vilayet dâhilinde beş yıllık gündüzlü idadi olarak planlanan Hudeyde Mülki İdadi Mektebi, pek çok alanda yapılan hazırlık çalışmalarına rağmen açılmamıştır. Bunun en önemli sebebi, mektep masrafı ile muallim maaşlarının nasıl karşılanacağına açıkça belirlenmemesi olmuştur. Bu nedenle de rüşdiye mektebi olarak eğitimine devam etmiştir.

Vilayette açılması uygun görülen, fakat uzun yıllar planlama aşamasında kalan Asir İdadi Mektebi, sadece 1916 yılına ait bir kayıta ismen yer almıştır. Bunun dışında mekteple ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Yukarıda sözü edilen sivil rüşdiyelerin idadilere çevrilmesi gibi, 1908 yılı sonlarında Sana ve Taiz’deki askeri rüşdiyelere harbiye idadilerinin birer sınıfının ilavesi ve yatılı talebe kabulü suretiyle, bu okullar da bir nevi yatılı askeri idadilere dönüştürülmek istenmiştir. Yapılan yazışmalarla okulların masrafları da Maarif Nezaretine yüklenmiştir. Fakat Nezaretin bütçesindeki sıkıntılar nedeniyle bu okullar için yeterli kaynak bulunamamış ve dolayısıyla okulların açılması da mümkün olmamıştır.

Osmanlı son döneminde bütün idadiler için ortak bir haftalık ders çizelgesi düzenlenmiştir. Ancak, sosyokültürel açıdan farklılık gösteren bazı taşra bölgelerinde nispeten esnek bir program izlenmiştir. Bu çerçevede, Yemen Vilayeti Maarif Meclisi, idadi mektepleri programını esas alarak, Yemen’deki tüm idadi ve rüşdiye mekteplerinde okutulacak ortak ders çizelgesini bizzat kendisi hazırlamıştır. Mekatib-i İdadiye İdaresince incelenen bu çizelge, idadi mektepleri programına uygun bulunmuş ve aynen kabul edilmiştir.

Her ne kadar Hudeyde ve Asir’de açılması planlanan idadiler kâğıt üzerinde kalsa da, Yemen Vilayetinin iki önemli modern eğitim kurumu olan Sana ve Taiz idadileri, bölgedeki bütün siyasi çalkantılara ve sosyoekonomik sıkıntılara rağmen yıllarca eğitim-öğretime devam etmiştir. Bu sayede, vilayet dâhilinde modern ibtidai ve rüşdiye düzeyinde öğrenim görmüş olan çok sayıda talebe, eğitimlerini kendi memleketlerinde sürdürme imkânı bulmuştur. Böylece, bu dönemde son

derece önemli olan modern eğitim imkânından, Osmanlı ülkesinin en ücra köşesinde yaşayan gençlerin de istifade etmeleri sağlanmıştır.

Özetle denilebilir ki; Osmanlı son döneminde Yemen Vilayetinde ilkokul, ortaokul, lise, mesleki eğitim ve öğretmen eğitimi gibi çeşitli alanlarda gösterilen çabalar, Yemen halkını kısmen de olsa bilinçlendirerek, daha sonraki yıllarda kendi ayakları üstünde durmasına ve memleketini istilalardan kurtarmak için sömürgeci devletlerle mücadele etmesine ciddi bir zemin hazırlamıştır.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şura-yi Devlet Evrakı (BOA, ŞD)
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Şura-yi Devlet Evrakı (BOA, İ. ŞD)
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mektubi Mühimme Evrakı (BOA, MKT. MHM)
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Mektubi Evrakı (BOA, DH. MKT)
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Mektubi Evrakı (BOA, MF. MKT)
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Dâhiliye Evrakı (BOA, İ. DH)
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (BOA, DH. MUI)
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Maarif Evrakı (BOA, İ. MF)
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Taltifat Evrakı (BOA, İ. TAL)
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babîâli Evrak Odası (BOA, BEO)
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı (BOA, Y. EE)
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Arşivi Hususi Evrakı (BOA, Y. A. HUS.)
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Teftişat-ı Rumeli Evrakı (BOA, TFR. I. ŞKT.)

2. Salname ve İstatistikler

Maarif Salnameleri

Maarif Nezareti İstatistik Müdüriyeti, *(Dersaadet ve vilayatta kain mekatib-i resmîye ve hususîyeye ve Dersaadet'te bulunan medaris-i İslamiye ile kütüphanelere dair istatistik mecmuasıdır)*, R. 1327.

Maarif Nezareti, *1329-1330 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsaiyat Mecmuası*, Matbaa-i Amire, 1336.

3. Araştırma Eserler

- Binark, İsmet (1996). *Yemen Tarihinin Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Önemi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Demirel, Fatih (2012). "II. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Orta Öğretim: Sultâniler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXVII, Sayı 2, s. 339-358.
- Demirel, Fatih (2010). *Mekteb-i İdadi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- Ergün, Mustafa (2000), "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", *Yeni Türkiye*, Sayı: 32, s. 735-753.
- Karataş, Yakup (2016). "Sultan II. Abdülhamid'in Eğitim Politikalarının Mali Bir Veçhesi: Evkâf-ı Munderisenin Maarife Terki", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 57, s. 1839-1867.
- Kodaman, Bayram (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Öztürk, Cemil (2000). "İdadi", *DİA*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 464-466.
- Polat, Ü. Gülsüm (2017). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yemen İle İlişkiler (1911-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi: AAM Derg.*, 33 (2), 96: 113-154.
- Sert, Serap (2016), "Birinci Dünya Savaşı'nda Yemen, Osmanlı Devleti'nin Temsilcisi Vali Mahmut Nedim Bey'in Yemen'deki Faaliyetleri", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı 18, s. 121-139.